

Història de la llengua i la literatura: la Renaixença

Després de tres segles en què l'ús de la llengua catalana havia anat quedant apartat d'àmbits d'ús tan importants com l'ensenyament, l'administració i l'església, entrem en un segle més favorable per al català.

A Europa havia aparegut un moviment artístic que influiria en les reivindicacions de les nacions sense estat: el Romanticisme.

Sota l'impuls del moviment romàntic, que va promoure una consciència històrica i un interès per les realitats nacionals, i també sota l'impuls de la represa econòmica i de la revolució industrial tardana, es desenvolupà la Renaixença catalana, l'inici de la qual hom fixa convencionalment el 1833, any de publicació de l'oda *La pàtria* de Bonaventura Carles Aribau. La llengua catalana tornava a ésser emprada com a llengua de cultura, de primer en l'àmbit de la poesia, després en l'assaig i en la premsa literària i humorística i, finalment, en la premsa diària.

Amb el terme Renaixença ens referim, doncs, al moviment català de ressorgiment cultural que s'inicià al Principat a la primera meitat del segle XIX i amb el qual s'obre el període contemporani de la literatura catalana.

La Renaixença fou a més d'una voluntat de cultura autònoma, una manera peculiar de servir aquest propòsit: un estil i una temàtica d'arrel romàntica, uns criteris lingüístics o bé acadèmics o bé arcaïtzants, i una actitud liberal i moderada que procedia de la seua arrel burgesa.

Podem esquematitzar-ne els objectius de la manera següent:

- Estudiar i divulgar els escriptors clàssics.
- Potenciar el prestigi social de la llengua.
- Recollir i divulgar la literatura popular.
- Aconseguir en general un nivell de normalitat per a la llengua catalana.
- Revitalitzar el conreu de tots els gèneres literaris.

Antoni de Bofarull i Víctor Balaguer foren els capdavanters dels Jocs Florals, dels quals sorgí, d'altra banda, un nombre molt considerable d'autors, molt sovint procedents de la petita burgesia urbana i dedicats gairebé exclusivament a la poesia. El paral·lel renaixement provençal, tot i ser mancat d'una certa politització que animava el català, no deixà mai d'explotar-se com una confirmació dels progressos de la Renaixença.

El moviment, per altra banda, quasi no afectà la literatura popular (que s'havia anat produint en català gairebé sense interrupció) i més aviat fou vist amb recel pels seus autors (Abdó Terrades, Anselm Clavé o Frederic Soler), caracteritzats sovint per una radicalització política, federal i republicana, que contrastava amb el caràcter progressivament conservador de la Renaixença.

Pel que fa als gèneres cultes, la novel·la, catalana ja pel que fa als temes, comptà amb una primera obra en català (*L'orfeneta de Menargues*, d'Antoni de Bofarull) el 1862, any del primer premi que es dedicava a la narrativa als Jocs Florals. El teatre (que comptava amb uns gèneres populars molt vius en català i que no formà part dels Jocs fins al 1875) estrenà el primer drama en català (*Tal faràs, tal trobaràs*, de Vidal i Valenciano) el 1865. La poesia culta que s'editava en català des de 1839 (*Llàgrimes de viudesa*, de Miquel Anton Martí) coronà el seu procés amb el prestigi del poema èpic *L'Atlàntida*, de Jacint Verdaguer, publicat el 1878.

Fruit de l'ambient general de la Renaixença i prova cabdal de la seua eficàcia i la seua oportunitat fou la plètorà d'autors de gran qualitat que es revelaren al darrer terç del segle XIX vinculats als Jocs Florals, com Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà, Emili Vilanova, Narcís Oller, Francesc Pelagi Briz o Josep Pin i Soler, junt amb crítics com Joan Sardà o Josep Yxart, alhora que s'hi incorporaven autors fins aleshores allunyats com Frederic Soler.

Aquesta generació dugué a terme la fundació o la consolidació dels principals instruments de difusió de la Renaixença; revistes (*La Renaixensa*, *Lo Gay Saber*, *El Calendari Català*, *La Il·lustració Catalana*), editorials (*La Protecció Literària*, *La Renaixensa*, *Il·lustració Catalana*), associacions (*La Jove Catalunya*, *Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, *Associació Catalana de Excursions*, *Centre Català*), etc., a més d'una politització creixent i matisada del moviment (iniciada, en part, per Valentí Almirall) i un panorama cultural ja molt complet.

En aquesta orientació, la Renaixença és ja sentenciada cap a 1890 amb els primers signes de vitalitat de la generació del Modernisme, la qual, fidel a l'essència de la Renaixença, la serví amb uns criteris i unes actituds notablement diferents i amb un sentit estètic profundament renovat.

La llengua: els jocs florals i la necessitat de codificar el català

La restauració dels Jocs Florals tingué un gran ressò popular. El conreu de la poesia com a gènere i l'enaltiment patriòtic anaren de la mà, i ben aviat la reivindicació de l'autonomia lingüística i de l'autonomia (i fins i tot independència) política esdevingueren inseparables.

Eren un certamen literari de passat medieval –s'havien creat el 1393– recuperat per potenciar la presència del català en la literatura i en la vida social. El seu lema era cantar la pàtria, la fe i l'amor. Els discursos que es pronunciaven cada any en la seua inauguració eren autèntiques proclames catalanistes, pel que fa a la nació i a la llengua.

Un paper importantíssim en la Renaixença el van tenir els escriptors, que van començar a fer del català un ús normal. Fins llavors havien escrit les seues obres en castellà. Joaquim Rubió i Ors (Lo Gaiter del Llobregat) és el primer a reivindicar l'ús exclusiu del català a Barcelona. Els grans escriptors del segle XIX són potser Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà i Narcís Oller. A València exerceix aquesta funció reivindicativa Tomàs Vilarroya. A les Illes, Marià Aguiló es dedica a recollir la cultura popular per retrobar la llengua rica que conservava el poble. Al llarg del segle augmenta el nombre de publicacions en català: *Lo Verdader Català*, *Calendari Català*, *Lo Gay Saber*, *Diari Català*, *La Renaixença*, *L'Esquella de la Torratxa*...

Cal recordar que fins aquesta època cap institució havia fixat la normativa del català, ningú exercia el model lingüístic de referència que havia detingut a l'Edat Mitjana la Cancelleria Reial. Ara es demanava des d'alguns sectors que algú exercís aquest paper, però hi havia dues tendències que defensaven dos models de llengua força diferenciats: per una banda els que defensaven un català antic inspirat en la llengua medieval; per una altra els que defensaven el català col·loquial com a model d'estàndard.

ELS MODELS DE CATALÀ ESCRIT

Hom ha reconegut dues concepcions diferenciades (que en realitat són tres) del que havia d'ésser el català escrit. Aquestes concepcions arrelaven, és clar, en actituds determinades envers la llengua, la comunitat lingüística i l'abast del procés de recuperació, com també en usos i costums personals o de grup.

El català acadèmic

- *De tradició moderna*, designat així perquè es basava en l'adopció de la tradició del català literari dels segles XVII i XVIII i que fou anomenat *acadèmic* pel seu artifici i distanciament de la llengua parlada. Quant a les seues característiques formals, era una barreja de la llengua clàssica basada en la norma occidental i de la llengua escrita al cantó oriental del nostre domini en el període de la decadència.

En ortografia, els autors que seguien aquest model escrivien amb –a– les formes de plural dels substantius femenins (noies) –però no de tots (mares)– i també certes formes verbals (parlas, parlan; parlavas, perdíam, temíau, dormíam; parlàries, perdriam, dormiríau), mentre que en altres formes usaven –e– (parlares, rebérem; reben, dormen; parle, parles –per l'actual parli, parlis–); escrivien amb –r final els infinitius en –re (móurer, pérdrer) i també alguns substantius acabats en –e (càlzer); no empraven la grafia ç (però mantenien alternances com bras, brassos/bracejar); representaven el so de xeix, tant entre vocals com a final de mot, amb el dígraf –ix–, etc.

- *De tradició antiga*, anomenat així perquè els seus partidaris adoptaven l'ortografia del català dels segles XIII i XIV, quan existia un llenguatge literari unificat amb el qual s'identificaven catalans, valencians i balears. També creien en la diferència entre la llengua escrita i l'oral, tenien la voluntat d'arribar a una norma comuna per a tot el domini i defensaven les solucions ortogràfiques antigues, com ara els plurals en –es.

El català que ara es parla,

Els defensors d'aquest català no veien la necessitat de crear un llenguatge literari unificat que pogués ésser acceptat arreu del domini lingüístic. Ridiculitzaven els models que cercaven d'enllaçar amb la tradició, ja fos moderna o antiga, i pretenien adreçar-se al gran públic –molts conreaven el teatre o altres gèneres populars– d'una manera entenedora i directa, reflectint el llenguatge parlat en el seu àmbit local. De fet, doncs, no era una sola manera, sinó moltes, d'escriure el català.

La conseqüència de tot això fou que, a final del segle XIX, el desgavell gramatical dels textos que es publicaven en català era considerable, i l'anarquia ortogràfica, superior. Aquesta situació serà el punt de partida de l'ortografia fabriana.

L'any 1890 la revista *L'Avenç* (després es dirà *L'Avenç*) publica una sèrie d'articles en què es va perfilant la necessitat de crear la codificació del català. Es debat l'ús del guionet, de l'apòstrof, l'accentuació gràfica, la lletra ç...

Ja en el segle XX, el sentiment catalanista estava prou desenvolupat com per exigir una situació lingüística i cultural normalitzada. En aquest context se celebra el 1906 el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, en què

participen lingüistes de talla mundial (Menéndez i Pelayo, F. Mistral, P. Shädel...). S'hi va reivindicar la necessitat urgent d'elaborar una normativa única acceptada per tothom i la necessitat d'introduir el català en l'ensenyament, l'oficialitat del català... Els estudis sobre el català prenen des de llavors un caràcter científic. Una figura importantíssima en aquest congrés fou Antoni Maria Alcover, filòleg, folklorista i capellà que va començar estudiant la literatura popular mallorquina i va acabar preparant el *DCVB*, l'obra filològica excelsa de la llengua catalana.

I així es funda l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907. El seu objectiu era la recuperació i consolidació de la llengua i la cultura catalanes en tots els àmbits. L'any 1911 es crea la secció filològica de l'IEC, que des de llavors té les funcions de fixar la normativa del català. És Pompeu Fabra el filòleg més destacat de l'entitat, i sota les seues orientacions es publiquen el 1913 les normes ortogràfiques de la llengua catalana moderna. Aquesta llengua havia de complir aquests requisits:

- Ser clara i apta per a transmetre el pensament.
- Reflectir la llengua parlada.
- Ser harmònica amb les altres llengües romàniques germanes.
- Representar tots els dialectes.
- Eliminar els barbarismes i recuperar el prestigi d'altres llengües de cultura.

En definitiva, es volia crear una llengua apta per a tots els usos i es va aconseguir.

Però sense suport polític no hi havia llengua oficial ni oficialització de la nova normativa. Per això és tan important la creació de la Mancomunitat de Catalunya l'any 1914, semblant a l'actual autonomia però amb molt menys competències. Malgrat la poca capacitat governativa, van poder desenvolupar una tasca cultural important, impulsant l'ús del català en l'ensenyament, les institucions, l'administració... Prat de la Riba n'era el president.

L'any 1923 s'acaba aquest relatiu autogovern amb la dictadura de Primo de Rivera i es torna a prohibir el català. Però novament el 1931, en proclamar-se la II República espanyola, Catalunya recupera les institucions pròpies i assolix més autogovern amb l'Estatut d'Autonomia de 1932. El català es restableix com a llengua oficial.

Al llarg del segle XX el català va anar recuperant transitòriament l'oficialitat, però mai va acabar de normalitzar-se, i la situació diglòssica es va mantenir. En molts àmbits el castellà era la llengua de cultura i tradició. Els catalans llegien majoritàriament el diari en castellà, les novel·les... Però el nombre de publicacions en català va augmentat. Fins i tot l'any 1931 es creà Ràdio Associació de Catalunya, la primera emissora que emetia exclusivament en català.

Tot s'estroneja de nou amb la guerra civil espanyola i el triomf dels feixisme.

LA RENAIXENÇA AL PAÍS VALENCIÀ (JOAN FUSTER)

Al País Valencià, una nòmina completa dels escriptors --poetes, historiadors, comediògrafs-- la trobaríem en *Los Fills de la Morta Viva* que en 1879 publicava Constantí Llombart, i en els llibres dels Jocs Florals que, durant uns anys des de 1895, edità Lo Rat Penat.

Quan, en 1908, la Biblioteca Popular de *L'Avenç* volgué fer-ne una antologia per presentar-los als lectors del Principat, i que portà el títol de *Poetes valencians contemporanis*, en va destacar vint noms: Teodor Llorente, que l'encapçalava, Vicent Wenceslau Querol, Rafael Ferrer i Bigné, Jacint Laballa, Fèlix Pizcueta, Eduard Escalante, Josep Bodria, mossèn Josep Arroyo i Almela, Josep Aguirre Matiol, Constantí Llombart, Antoni Palanca, Joan Baptista Pastor i Aicart, Víctor Iranzo i Simon, Lluís Cebrian i Mezquita, Joan Espiau i Bellveser, Josep Maria Puig Torralba, Francesc Badenes Dalmau, Josep Maria de la Torre, Ramon Andrés Cabrelles i Leopold Trénor. Si fa no fa, aquests poetes, o alguns d'aquests poetes, són els que caldria esmentar com a representatius de l'etapa dels Jocs Florals. La lectura del volum de *L'Avenç* resulta, a hores d'ara, decebedora; qualsevol judici literari, fins i tot practicat amb extrema benvolença, seria desfavorable al conjunt dels poetes triats. Tanmateix, ells i els seus companys ocupen un espai decisiu en la marxa del recobriment cultural i lingüístic del País Valencià: més encara, la configuren. I convé examinar com.

En primer lloc, posats a fer un recompte del caràcter i de l'eficiència de la Renaixença valenciana, hauríem de destacar el seu *felibrisme*. Sobren les explicacions a propòsit d'aquest terme. El cas de la Renaixença provençal el tenim ben a la vora i podem apreciar les funestes derivacions que va tenir, per al seu futur, l'actitud merament literària de Mistral.

L'amistat de Llorente amb Mistral, tan simptomàtica des de molts punts de vista, ho seria més des d'aquest. Llorente, com el poeta de Mallana, s'esglaià davant la resolució dels escriptors del Principat, quan prolongaven la voluntat renaixentista més enllà del camp de les lletres, i la convertien en revulsiu polític. Per a Llorente, el passat era immutable, i calia prendre'l com un fet consumat i sense remei:

Mes no vullau que tornen de nou los antics segles, puix morts estan per sempre tos Jaumes i els Borrells

diu, adreçant-se als poetes del Principat. Ell es resignava a l'enyorança: però a una enyorança que paralyzava, en compte d'excitar l'esperit civil. La *restauració*, l'arrel última del moviment renaixentista, es reduïa, i encara incompletament, a l'esfera de la cultura, com si aquest anhel es pogués realitzar aïllat. Hi hagué un moment de polèmica entorn del disseny extraliterari de la Renaixença, entre valencians i catalans del Principat: els poetes del Sud es negaven a admetre'l --Ferrer i Bigné ho proclama, discutint amb Víctor Balaguer. Probablement, aquesta retracció es deu a la manca d'un empelt progressista de la Renaixença valenciana. El nostre país, poc o no gens industrialitzat aleshores, sense greus problemes de creixement econòmic, tranquil en la riquesa cíclica i previsible de l'agricultura, no sent massa ambicions de cara al dia de demà.

És clar que això suposava una renúncia a transcendir socialment. En fou una prova directa l'admissió, i fins i tot la consagració, del bilingüisme dins l'àmbit renaixentista. Bilingües foren, d'ençà de la seva primera convocatòria, els Jocs Florals de València, i bilingües continuen sent. No va haver-hi mai, per tant, el projecte de construir una cultura normal monolingüe: el català, en unes tals condicions, quedava eliminat, a la llarga, de certs oficis intel·lectuals.

Durant la Renaixença, el català fou emprat pels valencians quasi exclusivament en la poesia. Aquest estat de coses, en tant que *fet* i en tant que *convicció*, ha pesat moltíssim sobre les generacions posteriors.

No sols va originar --per exemple-- la manca d'un conreu estable de la prosa, sinó que impedí, de retop, la creació d'un públic lector regular. La Renaixença valenciana, amb l'equivoca vacil·lació lingüística essencial, va comprometre el seu esdevenidor i es distancià notòriament de la línia seguida i mantinguda al Principat. Els esforços dels escriptors valencians del segle xx --heroics, però intermitents i indecisos-- s'han dirigit a rectificar el vici transmès pels vuitcentistes. L'oportunitat de què disposava la Renaixença no s'ha tornat a produir, i ara és més difícil d'aconseguir el que fa més de cent anys resultava prou viable.

Només Llorente escapa d'aqueixa obscura fatalitat, dotat com estava d'un instint idiomàtic més fi i vital.

Les promocions noucentistes de poetes valencians parteixen, en general, d'un *engagement* més o menys responsable amb unes ambicions civils. Per altra banda, ja no procedeixen de medis tan castellanitzats: són d'extracció no burgesa, o originaris dels pobles. La deformació del bilingüisme serà menor, i les possibilitats de domini de la llengua --a desgrat de l'hiatus existent entre la parla col·loquial i l'idioma literari-- augmenten. Tanmateix, la inexistència d'una tradició monolingüe els perjudica, i és molt penós l'esforç --per sort, tan renovat

com allò altre-- que els cal fer per superar el handicap inicial. Només una clara decisió de resistir una subtil perduració de l'esperit de Renaixença --en el que la Renaixença *no té* d'anecdòtic-- possibilita el miracle constant. Cada poeta valencià ha de partir del no-res, ha d'avançar des d'una absència de fonaments: la continuïtat de la literatura catalana al País Valencià no és un teixit, una articulació orgànica sinó una sèrie de salts, precària però a la fi --fins ara!-- victoriosa.

L'hibridisme dels escriptors --poetes i prosistes valencians no solament ve produït per una duplicitat de llengua. Hi ha, també, i amb un abast prou perillós, una juxtaposició d'elements culturals. Al natural i autòcton se sobreposa la influència castellana, la qual, a cada moment, varia en intensitat, però mai no queda cenyida als termes en què tota influència aliena compleix una missió justa i saludable. L'etapa dels Jocs Florals, a dir veritat, a penes mostra senyals d'això: entre altres raons, perquè el convencionalisme de certamen descarta el joc biològic de la creació literària. Però la situació de fet, creada pels renaixentistes, determina que els valencians del segle xx visquin en una perpètua dependència cultural. No m'excediria massa si qualifiqués la cultura *valenciana* expressada en català amb l'etiqueta de <<cultura satèl.lit>>, en el sentit que T. S. Eliot dóna a aquests mots: és una cultura d'idioma propi però amb esperit manllevat. Hi contribueix força un altre tret de la Renaixença valenciana: la insuficient comunicació amb la vida literària dels països germans. Les relacions dels nostres literats amb els del Principat i els de les Illes, fins a la mort de Llorente, foren contínues, però superficials i receloses.

Confio que tot el que vaig dient --que té quelcom de confessió personal-- no semblarà al lector una acusació menyspreadora per als homes de la Renaixença valenciana. Potser ells no podien anar més enllà d'on anaren: en cinquanta anys és impossible de desfer una inèrcia de cinc-cents, sobretot en les nostres condicions. No hi ha dubte que tampoc no hi posaren massa lucidesa ni massa coratge. Malgrat tot, ens han de merèixer un enorme respecte. Millor o pitjor, van respondre al problema del moment, i a ells devem la possibilitat d'estar, nosaltres, escriptors i poetes valencians d'avui, en el lloc on estem. (...)

LA RENAIXENÇA A MALLORCA

A Mallorca, l'entrada dels nous corrents començà cap a 1833 i quallà en la revista *La Palma* (1840-1841) de Josep M. Quadrado, la qual introduí el romanticisme, afavorí la recuperació de textos antics i establí contactes amb el Principat, tanmateix sense primar l'ús de la llengua pròpia. La generació posterior, que cursà estudis a Barcelona, es va comprometre amb la Renaixença a través dels Jocs Florals. Marià Aguiló, Josep Lluís Pons i Gallarza, Jeroni Rosselló, Pere d'Alcàntara Peña o Miquel Victorià Amer en van ser membres destacats, des d'una posició conservadora que no va acceptar l'evolució del moviment cap a ideologies més compromeses políticament. Cap a finals dels vuitanta, Miquel del Sants Oliver i el grup de La Almudaina, influïts ja per la nova estètica modernista, acosten Mallorca al moviment reivindicatiu amb plantejaments més progressistes.